

Макаренко Є.А.*

ПРОБЛЕМИ, ЗДОБУТКИ І ПЕРСПЕКТИВИ СПІЛЬНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ЄС: ПОГЛЯД НА СУЧАСНІСТЬ І МАЙБУТНЄ

У статті проаналізовано динаміку процесів європейської інтеграції, розглянуто проблеми, здобутки і перспективи спільної зовнішньої політики ЄС, діяльність Дипломатичної служби ЄС в контексті формування ЄС як міжнародного актора.

Ключові слова: європейська інтеграція, спільна зовнішня політика, дипломатична служба.

В статье проанализирована динамика процессов европейской интеграции, рассмотрены проблемы, достижения и перспективы общей внешней политики ЕС, деятельность Дипломатической службы ЕС в контексте формирования ЕС как международного актора.

Ключевые слова: европейская интеграция, общая внешняя политика, дипломатическая служба.

In the article are analyzed the dynamic of European integration, the problems, achievements and prospects of the EU's common foreign policy, the activities of the European External Action Service in the context of the EU as an international actor.

Keywords: European integration, common foreign policy, European External Action Service.

Зміна політичного ландшафту і потенційна зміна політичних еліт в Європі зумовлюють виклики для подальшого поглиблення європейської інтеграції, подолання фінансової та економічної кризи, здійснення спільної зовнішньої політики і, зрештою, для діяльності наднаціональних інститутів ЄС. Суперечності між лідерами Франції і Німеччини про шляхи виходу з кризи певною мірою відображають відмінності політичних і економічних моделей цих країн, підходи політичних лідерів до взаємовідносин у контексті зовнішньополітичних уподобань А.Меркель і Ф.Олланда, оскільки французький президент вже заявив про наміри переглянути бюджетний пакет ЄС, що є неприйнятним для німецького канцлера, про можливість підвищення мінімальної заробітної плати, зниження пенсійного віку у Франції, що не відповідає підходам Німеччини до врегулювання кризи в ЄС. У світлі останніх європейських подій стабільність німецько-французького тандему ставиться під питання, причому більшість дослідників беззаперечно погоджуються з думкою, що Німеччина як країна з найвищими економічними показниками в Європейському Союзі має всі підстави для політичного лідерства в Європі, незважаючи на те, що політичні рішення, ініціатором яких виступала канцлер Німеччини А.Меркель щодо подо-

* доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

лання фінансової кризи, критикувалися саме за неспроможність при розробці антикризових заходів належним чином враховувати особливості соціально-економічного розвитку всіх держав-членів. Відтак, зазначалося, що політика А.Меркель у її спробах зупинити кризу єврозони насправді є «германізацією» європейської грошової та бюджетно-фінансової політики, і в першу чергу контролем проблеми постійного браку готівкових засобів, прозорості податкової політики та дотримання бюджетних правил – комплексом заходів, що, крім обмежень та економії, не передбачають інновацій та розвитку європейської інтеграції. На думку Дж. Сороса, який зазначив, що «не можна звинувачувати Німеччину за її бажання мати сильну валюту та збалансований бюджет», А.Меркель «можна звинуватити у нав'язуванні своїх уявлень, соціально-економічних і зовнішньополітичних, решті країн, які мають інші потреби, інший погляд на діяльність наднаціональних інститутів і спільну зовнішню політику». Існує ризик, зазначив Дж.Сорос, посилити «німецьку» Європу, а не забезпечити лідерство європейської Німеччини, викликати хвилю антиєвропейської реакції, яка була б не в інтересах всіх країн-членів Європейського Союзу. Хоча підписання Лісабонської угоди заклало необхідне підґрунтя для удосконалення організаційних основ ЄС, складний та довгий шлях їх реалізації на практиці не дозволив ЄС суттєво укріпити свої позиції та пом'якшити масштабні наслідки світової фінансово-економічної кризи. Як зазначають дослідники, світова фінансово-економічна криза виявила низку проблем в організації економічних та політичних процесів в ЄС, а в громадянських суспільствах країн, які оголосили про свої євроінтеграційні наміри за часів зміцнення економічної та політичної потужності ЄС, розгорнулися дискусії щодо майбутнього ЄС та доцільності зміни власного зовнішньополітичного курсу. Особливо гостро постають такі питання на фоні поглиблення кризи єврозони та намагань урядів країн-членів ЄС забезпечити національні економіки, відтак, Чехія і Польща прийняли рішення призупинити процеси приєднання до єврозони, а Болгарія – не проводити переговори про приєднання, заплановані на осінь 2012 року [1; 2].

Здобутками європейської інтеграції вважають ухвалення Лісабонського договору, який вніс чергові зміни до договірної основи інтеграції і був покликаний закріпити демократичність ЄС, підвищити роль європейських спільнот у політиці ЄС і надати нові можливості для національних парламентів впливати на прийняття рішень щодо спільної зовнішньої політики ЄС. З погляду експертів саме зовнішня політика має подвійний статус в Європейському Союзі, оскільки водночас це окрема сфера діяльності ЄС, в рамках якої він наділений спеціальною компетенцією, й одна з структурних складових Європейського Союзу. У своїх спробах співробітництва у сфері зовнішньої політики і міжнародних відносин політичні лідери ЄС опинилися перед дилемою: з одного боку, очевидно, що держави-члени матимуть більше влади й впливу у світі, якщо вони діятимуть спільно, ніж самостійно, з другого боку, існують застереження, що координація заважатиме державам-членам діяти передусім в національних інтересах, ніж в загальноєвропейських. Відтак, після Лісабонського договору, проблема спільної зовнішньої і безпекової політики в рамках ЄС видається дискусійною і потребує подальшого реформування. Слід зазначити, що до сфери спільної зовнішньої і безпекової політики ЄС входять будь-які питання міжнародних відносин, зокрема, охорони міжнародного миру й безпеки, поступове формування спільної оборонної політики, забезпечення інтересів ЄС як міжнародного актора у відносинах з третіми країнами та міжнародними організаціями тощо. Необхідно зазначити, що повноваження ЄС щодо представництва інтересів об'єднання на міжнародному рівні від імені держав членів є достатньо обмеженими. ЄС не може видавати для них нормативні акти, обов'язкові для третіх країн, тому при прийнятті рішень у сфері зовнішньої та без-

пекової політики ключова роль відводиться міждержавним органам – Раді Міністрів ЄС і Європейській Раді. За державами-членами з найважливіших питань спільної зовнішньої політики зберігається право конструктивного утримання. Система керівництва у сфері зовнішньої політики на національному рівні достатньо відрізняється від наднаціонального управління в ЄС, оскільки однією з класичних функцій національних урядів є управління міжнародними відносинами, які ЄС потрібно удосконалювати і розвивати. До структур та установ, які беруть безпосередню участь у процесі розробки та втілення спільної зовнішньої і безпекової політики і які визначаються Лісабонським договором, зазначають фахівці, належать керівні органи ЄС: Європейська Рада, Рада міністрів, Європейська Комісія, Європейський Парламент та новий інститут Європейська служба зовнішніх справ [3; 4].

Проте проблематичним є процес ухвалення рішень ЄС який, на думку експертів з інтеграції, є унікальною комбінацією технократичних пропозицій Європейської Комісії, розроблених за активної участі усіх держав-членів, та політичних рішень Ради ЄС, що представляє уряди держав-членів, як правило, спільно з Європейським Парламентом, який репрезентує спільноти ЄС. При цьому у Лісабонському договорі відсутні чіткі положення щодо розмежування сфери зовнішніх зносин наднаціональних інститутів ЄС і сфери Європейської служби зовнішніх справ. Таким чином, йдеться про міжінституційні суперечності щодо спільної зовнішньої політики Європейського Союзу, які стосуються як характеру поточних відносин між Європейською Комісією та Радою ЄС, так і повноважень щодо здійснення зовнішньої політики новою структурою з огляду на виникнення нових аспектів зовнішньої політики і швидку зміну ситуації в міжнародному середовищі [5].

Однією з найбільш знакових змін, привнесених Лісабонським Договором, вважається запровадження посади Президента Європейської Ради Європейського Союзу, коло компетенції якого поширюється також і на можливість представлення ним Європейського Союзу на міжнародній арені у площині питань зовнішньої політики, але без обмеження компетенції Високого Представника ЄС з питань спільної зовнішньої та безпекової політики. Проте у практичній діяльності наднаціональних інститутів ЄС з'явилися проблеми із співвідношенням повноважень обраного Європейською Радою першого Президента Європейської Ради та іншими посадовими особами, відповідальними за представництво ЄС на міжнародному рівні. Зокрема, найбільш проблемними, через нечіткість та недостатню конкретність у розподілі повноважень в контексті Лісабонського договору постають відносини Президента Європейської Ради з Високим Представником з питань зовнішньої та безпекової політики та главою держави – члена, яка головує в Європейському Союзі Перший вимір стосується формату відносин «Президент Європейської Ради – Високий Представник ЄС з питань спільної зовнішньої і безпекової політики» щодо представлення ЄС на міжнародній арені, оскільки саме Високий Представник наділений правом зовнішнього представлення ЄС у міжнародних організаціях, на міжнародних конференціях, а також має повноваження вести міжнародні переговори від імені ЄС у сфері спільної зовнішньої і безпекової політики. Проте Лісабонський договір додає право представлення ЄС на міжнародній арені й до сфери компетенції Президента Європейської Ради. Другий вимір стосується формату відносин «Президент Європейської Ради – глава держави-члена, що головує в Європейському Союзі». Після набуття Лісабонським договором чинності Президент Європейської Ради перебирає на себе основні повноваження, які до цього належали до сфери компетенції глави країни-члена, яка головувала в ЄС за ротаційною схемою, тобто, головуючим на засіданнях Європейської Ради виступає саме Президент,

підготовку засідань Європейської Ради Президент здійснює на основі роботи Ради з загальних питань, засідання якої також очолює Президент Європейської Ради. Таким чином, Європейська Рада як інституція, яка задає загальний напрямок розвитку Європейського Союзу, визначає загальну політичну лінію та основні пріоритети функціонування ЄС на майбутнє, і фактично виходить з під контролю та впливу головної країни-члена [6; 7].

Зазначимо, що після Лісабонського договору принципами та цілями спільної зовнішньої та безпекової політики є збереження спільних цінностей, фундаментальних інтересів, незалежності та цілісності ЄС у відповідності з принципами Хартії ООН, зміцнення безпеки ЄС за усіма напрямками, збереження миру та посилення міжнародної спільноти, підтримка розвитку міжнародної співпраці, а також розвиток та консолідація демократії та верховенства права, повага до прав людини та фундаментальних свобод. Що стосується Високого представника із зовнішніх зносин та безпекової політики, то одночасно він і Президент Ради із зовнішніх справ відіграють ключову роль у формулюванні, підготовці та імплементації спільної зовнішньої і безпекової політики. Новацією Лісабонського договору є й те, що у Раді Міністрів закордонних справ головуватиме Високий представник Європейського Союзу з питань спільної зовнішньої і безпекової політики, який одночасно є віце-президентом Європейської Комісії, що дозволить зробити систему головування в ЄС більш узгодженою та ефективною. Першою на цю посаду було призначено К. Ештон, яка у своїй діяльності поєднує функції двох посад, що існували раніше – Високого представника зі спільної зовнішньої та безпекової політики та Комісара ЄС із зовнішніх зносин [7].

Інституційна дуальність Високого представника ЄС з питань зовнішньої і безпекової політики відкриває можливості для більш узгодженої взаємодії та пришвидшення ухвалення рішень, в тому числі й під час кризових ситуацій, оскільки під політичним та функціональним контролем Високого представника ЄС з питань зовнішньої і безпекової політики перебувають військовий штаб та військовий комітет ЄС, і в цьому розподілі також, як зазначають експерти, закладені майбутні серйозні виклики для відносин з Президентом Європейської Ради ЄС, який навряд чи буде статично спостерігати за діяльністю «міністра закордонних справ ЄС», зокрема, за призначенням «дипломатичного корпусу» у міжнародних організаціях і третіх країнах, стратегічно важливих для ЄС. Джерелом серйозних інституційних та політичних суперечок також можуть стати відносини між Високим представником ЄС з питань зовнішньої і безпекової політики та Генеральним секретарем Європейської Ради ЄС, який також має у своєму розпорядженні вагомий політичний, юридичний та правовий ресурси для зовнішньополітичного представництва інтеграційного об'єднання. На думку науковців і практиків, потребує роз'яснення й проблема розподілу ресурсів (штати, бюджет) між Європейською Радою та Європейською Комісією, беручи до уваги, що апарат Високого представника ЄС з питань зовнішньої і безпекової політики вирішено розмістити в офісах Європейської Комісії [8].

Здобутками ЄС у сфері спільної зовнішньої і безпекової політики вважаються також базові принципи, визначені у Рішенні Ради Європейського Союзу щодо організації та функціонування Європейської служби зовнішніх справ від 20 липня 2010 року [9;10]: Першим принципом визначено статус Європейської служби зовнішніх справ в інституційній системі ЄС, за яким Європейська служба зовнішніх справ функціонуватиме як самостійний наднаціональний орган, який не підпорядковуватиметься ні Генеральному Секретаріату Ради, ні Європейській Комісії, оскільки стане апаратом Високого представника ЄС з питань зовнішньої і безпекової політики, який очолює Європейську службу зовнішніх справ (ст.1, п.2. Рішення Ради Міністрів ЄС). Другим принципом є організаційна струк-

тура Європейської служби зовнішніх справ, що складається з Центральної адміністрації та Представництва ЄС у третіх країнах та міжнародних організаціях (ст.1, п.4 Рішення Ради Європейського Союзу). Персонал Європейської служби зовнішніх справ формується з дипломатичних співробітників представництв Європейської Комісії, апарату Ради Міністрів ЄС та країн-членів ЄС. За третім принципом Європейська служба зовнішніх справ має надавати підтримку Високому представникові ЄС у сфері здійснення та координації спільної зовнішньої і безпекової політики, сприяти розробці пропозицій щодо її розвитку (ст.2, п.1, п.2 Рішення Ради Європейського Союзу); Четвертий принцип полягає в регламентації роботи Представництв ЄС, які створюються на базі Представництв Європейської Комісії як складова загальної структури Європейської служби зовнішніх справ. Рішення про відкриття або ліквідацію представництва Європейського Союзу ухвалює Високий представник ЄС з питань зовнішньої і безпекової політики, попередньо узгодивши рішення з Європейською Комісією та Радою Міністрів ЄС (ст.5, п.1). Всі глави представництв ЄС підпорядковуються Високому представникові ЄС з питань зовнішньої і безпекової політики та є офіційними представниками ЄС в країні перебування (ст.5, п.2, п.8 Рішення Ради ЄС). Також поряд з представництвами ЄС діють Спеціальні представники ЄС (зазначимо, що ЄС має 11 Спеціальних представників в 12 країнах та регіонах світу) як інститут врегулювання міжнародних конфліктів і реалізації пріоритетних програм міжнародного співробітництва. Такі представники ЄС займаються позиціонуванням політики та інтересів ЄС у «нестабільних» регіонах і країнах; посиленням європейської присутності у світовій політиці; зростанням ефективності спільної зовнішньої і безпекової політики ЄС у міжнародних відносинах [11; 12].

Зважаючи на надання якісно нового характеру самому факту присутності ЄС на міжнародній арені та інституційному оформленню його правосуб'єктності у координатах міжнародних відносин, важливим вбачається аспект співвідношення діяльності представництв ЄС з діяльністю дипломатичних представництв країн – членів ЄС у третіх країнах. У Рішенні Європейської Ради від 20 липня 2010 року вказано, що Європейська служба зовнішніх справ має надавати організаційну підтримку та тісно співпрацювати з дипломатичними службами країн-членів ЄС у третіх країнах, оскільки це відповідає необхідності проводити зовнішню політику ЄС на основі узгодженості та забезпечити послідовність її реалізації у різних вимірах, зокрема, у діяльності дипломатичних представництв країн-членів, Генерального Секретаріату Ради Європейського Союзу, Європейської Комісії (ст. 3, п.1). Окрім цього, будь-яка країна-член Європейського Союзу може звернутися до Представництва ЄС із запитом щодо необхідності надання її дипломатичній службі у третій країні підтримки, на що Представництво ЄС має обов'язково відреагувати (ст.5, п.10). Таким чином, заснування Європейської служби зовнішніх справ стало важливою подією у площині розвитку спільної зовнішньої і безпекової політики Європейського Союзу на сучасному етапі, що свідчить про значну активізацію руху Європейського Союзу в напрямку набуття ним статусу самостійного актора на міжнародній арені. Зважаючи на значну увагу до діяльності Європейської служби зовнішніх справ, можна очікувати, що в перспективі порядок формулювання та реалізації курсу спільної зовнішньої і безпекової політики Європейського Союзу набуде якісно нового значення, а інституційні суперечності щодо розподілу повноважень між різними наднаціональними інституціями та суб'єктами управлінського процесу будуть знятимися [13; 14].

Зауважимо, що К.Ештон, призначена на посаду Високого представника ЄС з питань зовнішньої і безпекової політики, одразу представила програму розвитку дипломатичної служби, якою передбачено залучити для діяльності у сфері зовнішніх зносин на початковому етапі 1525 чиновників Європейської Комісії та Ради ЄС, з часом збільшити кількість

посадовців до 7 тисяч співробітників, і трансформувати представництва Європейської служби зовнішніх справ у 136 країнах, тобто, забезпечити для ЄС статус повноцінного політичного актора міжнародних відносин [15; 16]. Сьогодні структура апарату Високого представника ЄС з питань зовнішньої і безпекової політики є досить складною: як віцепрезидент Європейської комісії К.Ештон має 13 радників; повсякденною роботою апарату керує генеральний секретар, який має двох заступників без адміністративних функцій; також у структурі генерального секретаріату Європейської служби зовнішніх справ наявні шість генеральних дирекцій, побудованих за регіональним і функціональним принципами. Зокрема, перша дирекція займається проблемами планування та управління спільними військовими операціями, друга – забезпечує роботу ситуаційного центру з обміну та аналізу інформації, третя – опікується питаннями внутрішньої безпеки та аудитом, четвертою є департамент зв'язків з іншими інституціями ЄС. Інші генеральні департаменти займаються «глобальними темами»: кліматичними змінами, правами людини, просуванням демократії. Окремий департамент опікується зв'язками з міжнародними організаціями, такими, як ООН і Велика Двадцятка. Четвертий генеральний директорат забезпечує зовнішні зв'язки з Росією та іншими країнами-сусідами ЄС, п'ятий – координує відносини з промислово розвиненими країнами, а шостий – з країнами, які розвиваються. Загалом апарат складатиметься майже з 8 тисяч співробітників та коштує платникам податків близько мільярда євро [17-19]. Відтак, Європейська служба зовнішніх справ, на переконання К.Ештон, має стати провідною дипломатичною службою ЄС у XXI столітті, тому визнається необхідність тісної співпраці з міністрами закордонних справ держав-членів, національними парламентами та Європейським Парламентом.

Проте на відміну від економічної інтеграції ЄС, яка базується на делегуванні значної частини національних суверенітетів у відповідній сфері наднаціональним органам, ситуація з формуванням та реалізацією спільної зовнішньої і безпекової політики ЄС є більш складною, що обумовлено відмінністю національних інтересів та пріоритетів країн-членів у відповідних сферах, різними поглядами на питання зовнішньої політики і безпеки тощо. З одного боку, утворення Європейської служби зовнішніх справ відкриває нові можливості для консолідації зусиль держав ЄС у реалізації спільної зовнішньої та безпекової політики, дозволяючи ЄС діяти як єдиному потужному актору міжнародних відносин, а з другого, з погляду політичних експертів та аналітиків, не варто покладати великі надії на новостворену інституцію, оскільки вона є несамостійною у прийнятті зовнішньополітичних рішень. Фактично повноваження Європейської служби зовнішніх справ обмежені наданням рекомендації для Європейського Парламенту та виконанням рішень Європейської Ради, яка формує головну стратегію, визначає цілі та напрями спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС [20; 21].

На думку експертів, у перспективі наявність «міністерства закордонних справ ЄС» не означає наявності спільної зовнішньої політики, враховуючи, як суперечливо, відреагували уряди країн ЄС на повстання в арабських країнах, що продемонструвало відсутність єдиної зовнішньої політики Європейського Союзу, оскільки у Брюсселі не займаються визначенням загальноєвропейських цілей та інтересів так само, як і аналізом слабких і сильних сторін ЄС у світі, що швидкоплинно змінюється. Зовнішня політика Європи полягає не лише в тому, як ЄС реагує на світові події, що само по собі важливо, зазначають фахівці, зовнішня політика об'єднання, що охоплює півмільярда населення, повинна представляти і захищати низку інтересів, за що раніше несли відповідальність уряди країн ЄС. Різку оцінку здійсненню спільної зовнішньої політики ЄС, як зазначає Ж.Меррітт, надав Бруклінський інститут США: «Абсолютно ясно, що зовнішня політика ЄС перетворилася на клаптикову ковдру, потворне поєднання різних сфер інтересів, зіб-

раних без щонайменшої думки про загальну стратегію...», – і з того часу Європа не зробила нічого для того, аби змінити цю оцінку Інші дослідники зазначають, що керівник дипломатичної служби ЄС К.Ештон намагається оперативно реагувати на всі світові події і брати активну участь у вирішенні актуальних проблем міжнародних відносин (сприяння у вирішенні ізраїльсько-палестинського конфлікту, застосування санкцій проти Сирії та чиновників Білорусії, стабілізація ситуації в Лівії – для стабілізації демократії і ринкової економіки, зокрема, в арабських країнах, ЄС заявив про «нову, амбітну і оновлену стратегію сусідства» і додав півтора мільярда євро до 5,7 мільярда, раніше інвестованих в арабські країни. тощо) [22-24]. Що стосується дипломатичних акцій як представників зовнішньополітичних відомств країн-членів (лист п'яти міністрів закордонних справ ЄС), так і дипломатів Європейської служби зовнішніх справ щодо України, то Високий представник з питань зовнішніх справ і безпеки К.Ештон, а також глава дипломатичного представництва ЄС в Україні М.Тейшейра у своїх заявах підкреслювали стурбованість внутрішньою економіко-політичною ситуацією в Україні і зазначали про безпосередню залежність ратифікації Угоди про асоціацію між ЄС та Україною від дотримання міжнародних стандартів правосуддя. Відтак, можна відзначити спільність і послідовність представників різних інститутів ЄС, що проводять зовнішньополітичну діяльність, у їхньому баченні розвитку відносин з Україною, що полягає у визнанні важливості поглиблення співробітництва з нашою державою, стурбованістю останніми тенденціями політичного життя в Україні та закликом до поваги прав і свобод людини, неприпустимістю вибіркового судочинства тощо [25].

Водночас діяльність К.Ештон критикується за брак дипломатичного досвіду та нових ідей, повільну реакцію на міжнародну ситуацію і неспроможність скоординувати дії всіх членів ЄС. Однак варто підкреслити, що з часу офіційного початку діяльності Європейської служби зовнішніх справ минуло трохи більше півтора року, час, якого об'єктивно недостатньо, щоб виконати безпрецедентне завдання щодо координації політики 27 держав у такій чутливій сфері, як зовнішні зносини, врахувати, що в умовах усесвітньої глобалізації європейські корпорації, що забезпечують економічну стабільність Європи, втрачають національну приналежність, а це означає, що дипломатичних сил окремо взятих урядів країн ЄС недостатньо для забезпечення національних інтересів у міжнародному середовищі. Тому у перспективі Європейська служба зовнішніх справ спільно з найбільшими європейськими бізнес-групами повинна визначити проблемні сфери і вибрати найбільш значимі з них для подальшого розвитку ЄС, а саме, де європейським компаніям будуть потрібні більш чіткі умови інвестування, жорсткіший захист інтелектуальної власності і абсолютно прозоре регулювання.

Список використаної літератури

1. 1. Разногласия между лидерами Франции и Германии о путях выхода из кризиса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ru.euronews.com/tag/france>.
2. Європолітики про переговори Олланда і Меркель [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ru.euronews.com/tag/angela-merkel>.
3. Европейский Союз. Основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями. М.: Инфра-М, 2010. – 704 с.
4. Європейська інтеграція: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [С.В. Федонюк та ін.]; за ред. С.В. Федонюка, В.Й. Лажніка. Вид. 2-е, переробл. й доповн. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 760 с.

5. Сандро Гоці. Європейська Комісія. Процеси ухвалення рішень і виконавчі повноваження / Пер. з італійської. – К.: К.І.С., 2007. – 208 с.
6. Камінський Є.Є. Стратегії спільної зовнішньої політики ЄС// Європейські комунікації: політичні, економічні, правові, безпекові, дипломатичні, суспільні та культурні аспекти: [кол. монографія] / [Макаренко Є.А., Ожеван М.А., Рижков М.М. та ін.]. – К.: Центр вільної преси, 2007. – С. 318-328.
7. Макаренко Є.А. Європа у ХХІ столітті: перспективи трансформацій у нестационарній системі міжнародних відносин / Є.А.Макаренко // Дослідження світової політики: Зб. наук. праць. Вип. 4(57). – К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2011. – С. 16-26.
8. Кавешников Н. Ю. Лиссабонський договір: як змінюється Європейський союз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.perspectivy.info/oykumena/politika/lissabonskij_dogovor_kak_menajetsa_jevropejskij_sojuz_2009-12-22.htm.
9. Weidenfeld W. The EU's role in the world: efficiency and relevance in times of crisis // Friends again? EU-US relations after the crisis / Ed. by M. Zaborowski. Paris, 2006. – P. 112-113.
10. Dobbins J. Friends again? // Friends again? EU-US relations after the crisis / Ed. by M. Zaborowski. Paris, 2006. – P. 26-27.
11. Cellerino C. The new European External Action Service and the Lisbon Call for Coherence of European External Action: Issues of Accountability and Scope // The Columbia journal of european law. – 2010. – МІ 7, – P. 22-27.
12. Council Decision N 427/2010 establishing the Organisation and functioning of the European External Action Service). [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.eeas.europa.eu/backgroLind docs,index_en.htm.
13. Helwig N., Strob S. The set up of the European External Action Service (Conference Paper «The EU as a global player» Madrid, 7-8 April 2011). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.exact.uni-koeln.de/fi1eadmin/home/helwigiv/Paper_EEAS_Helwig_Stross.pdf.
14. The European External Action Service: a new impetus for EU foreign policy? (Event report of European Policy Centre – 31 January 2011). [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ecraal.org/fichiers/S08_The_EEAS_A_new_impetus_for_EU_foreign_policy_31_January_2011_1296818926.pdf.
15. Вінникова Н.А. Аспекти легітимності зовнішньої політики у глобалізаційному вимірі (європейський досвід) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.social-science.com.ua/journal_content/155/political_problems.
16. Ashton calls for the EU's soft power to be smart power too [Електронний ресурс] // New Europe. – Режим доступу: <http://www.neweurope.eu/articles/99120.php>.
17. Європейська служба зовнішніх справ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eeas.europa.eu>.
18. Утко Г.М. Європейська служба з питань зовнішньої діяльності як новітній інституційний елемент зовнішньої політики ЄС // Гілея: науковий вісник. Вип. 54 (2011) – С. 23-34. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc%5FGum/Gileya/2011%5F54/Gileya54/P23_doc.pdf.
19. Горобець І., Мартинов А. Дипломатична служба Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uaforeignaffairs.com/article.html?id=474>.
20. Сергієнко Я.В. Дипломатична служба Європейського Союзу: проблеми створення та перспективи розвитку / Я.В.Сергієнко // Дослідження світової політики: Зб. наук. праць. Вип. 45. – К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2011. – С. 158.

21. Основные направления внешней политики ЕС глазами нового руководителя европейской дипломатии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rondon.org/polit-100127110521>.
22. Резнікова О. Особливості інтеграційних процесів в ЄС на сучасному етапі: інституційні зміни в системі забезпечення економічної та політичної стабільності // НІСД при Президентові України. Аналітична записка – 15 грудня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/598/>.
23. Макаренко Є.А. Відносини США і Європи у XXI столітті: прагматика і прогностика транс атлантизму/ Є.А. Макаренко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К., 2011. – Випуск 103. Частина. 1. – С. 54-65.
24. Макаренко Є.А Аналітичні розробки дослідницьких центрів США у сфері забезпечення національних інтересів держави / Є.А. Макаренко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К., 2011. – Випуск 107. Частина. 1.
25. Відкритий лист 5 міністрів закордонних справ ЄС щодо стану демократії в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www. Tyzhden.ua/Politics/44942>.